

Köt: Kukulics Ferenc X809

Kiad: Kossuth Lajos

Ani

AZ IDŐSZERŰ KOSSUTH

Gondolatok Szabad György könyvéről

Nehéz lenne meghatározni Szabad György legújabb Kossuth-könyvének műfaját. Magán viseli az életrajz, a pályakép, a korszak-monográfia, a tudományos vitairat jegyeit, s az életmű egészét pásztázó szövegillusztrációk megkomponáltsága alapján a szerzői elemzések közé rejtett breviáriumnak is tekinthető. Ez a műfaji többértelműség persze nem a szerző mondandójának a határozatlanságából fakad. Éppen ellenkezőleg. Szabad György úgy ítéli, hogy a magyar történelem 19. századi és jelenkori folyamatai, helyzeti adottságai és döntéskényszerei nem pusztán hasonlítanak egymásra, hanem lényegük szerint – sok tekintetben – azonosak, s hogy az ismétlődő dilemmákra adott egykori válaszok minden tanulsága megkerülhetetlenül időszerű. Ezt a felismerést szügerálja a könyv, anélkül, hogy a szerző akár egyetlen mondatot is szentelne a történelmi párhuzamok felvillantására. Csak a cím és a retorikától mentes modor, a beszédes tények iránti elkötelezettség magával ragadó szenvedélye árulkodik arról, hogy a szerző nem csak a történész szakmának szánta művét: politikai röpiratot is alkotott.

A *Kossuth irányadása* ily módon több nézőpontból értelmezhető mű. Egyszerre kapcsolódik be abban az évszázados diskurzusban, amely Kossuth történelmi szerepének megítélése körül folyik, s vesz részt ugyanakkor

M:

* Szabad György: *Kossuth irányadása*. Válasz Könyvkiadó, 2002.

azokban a vitákban, amelyek a jelenkori magyar politikai törekvéseket kísérik. Szabad György nem nyitott kapukat döngget, s nem is fantomokkal hadakozik, amikor az „önmagával mindig azonos” Kossuthot védelmébe veszi „történelmi teljesítményének koronként változó” megítélésével, s a munkásságát igazán nem ismerő „lekicsinylőivel” szemben. Tisztában van azzal, hogy hőséne a magyar nép emlékezetében hérosszá nőtt alakja deheroizáló hajlamokat is ápol az irodalomban s a történetírásban, ám sem történészként, sem politikusként nem nyugszik bele, hogy a hol együttműködő, hol szemben álló kortársakat hívják segítségül a negatív Kossuth-mítosz ápolásához, nemegyszer a politikus bűnbakká torzításához. Könyve ezért elsősorban azokhoz a történelem iránt érdeklődő olvasókhoz szól, akik már találkoztak az egymásnak ellentmondó Kossuth-értékelésekkel, s akikben a történelmi tisztánlátás vágya összefonódik a jelenben való eligazodás igényével.

Vélhetően sokan vannak ilyenek. A hétköznapi emberének nem kell historiográfiai stúdiumokat végeznie ahhoz, hogy a neves államférfi szerepének össze nem békíthető értelmezéseivel szembesüljön. Elég, ha a bicentenáriumi tisztelgések átlapozása közben felüti a jeles történész egy korábbi, népszerű munkáját, melyben az alábbi – megdöbbentő tájékoztatlanságról és elfogultságról árulkodó – sorok olvashatók: *„Széchenyi eleve irtózott minden nagy politikai változástól, attól az általa is kívánt forradalmi, minőségi változás lehetőségének elvesztését féltette. A nagy utcai tüntetéseknél, látványos csatáknál sokkal forradalmibbnak tartotta a gőzhajót, a hidat, a vasutat, az Akadémiát, de még a löversenyt is. Kossuth viszont át akarta rajzolni Európa térképét, hogy az általa oly hön kívánt félfeudális, nemesi, kisebbségi és imperialista Magyarország megvalósuljon. Még ma is ostobák vagyunk ahhoz, hogy Széchenyi eredményeit és Kossuth hibás stratégiáját fel tudnánk mérni.”* (Kopátsy Sándor: *Nyugat felé*; Kairosz Kiadó, 1998. 328–329. l.) Ha a tanácstal-

ná váló olvasó ezek után megtekinti a *Hídember* című filmet, s hatása alá kerül a rendezői koncepciónak, amely Kossuthot ágáló, pozór és demagóg figuraként szerepelteti, alighanem úgy fogja érezni, hogy a Széchenyiével összevetett kossuthi programot idézett történészünk indokoltan marasztalta el. Ezekhez a tudósi és művészi interpretációkhoz azután zökkenőmentesen illeszkedik a politikus (szocialista miniszterelnök) vallomása, mely szerint kívánatos lenne, ha az 1867-es kiegyezéshez hasonló megbékélés vetne véget politikai belharcaink korszakának.

Ezek, s az ezekhez hasonló korszakábrázolások, vélekedések két, egymással összecsengő konklúziót sugallnak. Elsőként azt, hogy 19. századi történelmünk felívelő szakaszát azért törte volna meg a világosi katasztrófa, mert a békés, organikus fejlődés, s a Habsburg birodalommal való együttműködés híveivel szemben a függetlenségi illúziókat dédelgető, Béccsel és a nemzetiségekkel szemben provokatív politikát folytató, radikális és erőszakos Kossuth ragadta magához a hatalmat. Másodjára pedig azt, hogy a modern kori Magyarország gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése annak a történelmi kompromisszumnak köszönhető, amely – a kossuthi Európa-koncepció és nemzetstratégia ellenében – a magyar feudális uralkodó rétegek és az osztrák birodalmi adminisztráció között jött létre 1867-ben. Noha sem a szabadságharcnak, sem a kiegyezésnek illetően való értékelése nem új keletű jelenség, azoknak napjainkban tapasztalható reneszánsza aligha tekinthető pusztán történetszemléleti balítéletek továbbélésének. A „radikalizmus” elutasítását, s a „megbékélés” mítoszát olyan hatalmi aspirációk és politikai csoportérdekek hívták életre, s tartják napirenden, amelyek számára a 19. századi nemzeti liberalizmus értékrendje és eszméi a legkevésbé sem tiszteletben tartandó kulturális örökséget, hanem felejtendő múltat, zavarba ejtő emlékeket és nemkívánatos szellemi konkurenciát jelentenek. Hiszen a polgári

forradalmakkal nemcsak azok az erők törtek felszínre, amelyek az emberi jogok, a nemzeti önrendelkezés, a társadalmi igazságosság és a demokrácia eszméit próbálták megvalósítani, hanem megjelentek a gazdasági öncélúságra alapozandó kapitalista világrend hadseregének előőrsei is. S miután ez utóbbiak számára az igazi ellenfelet nem a már agonizáló feudalizmus, hanem a nemzeti és polgári törekvések kibékíthetőségét ígérő nemzeti liberális és demokratikus mozgalmak jelentették, ellenük csak az ancien régime kulisszái között berendezkedő kapitalizmus fejthetett ki tartós ellenállást. Ezért érthető, hogy a nemzeti liberális és polgári demokratikus eszmék közös nevezőjét megteremtő Kossuthtal szemben az egykorú támadások elsősorban a pozícióiban veszélyeztetett magyar arisztokrácia érdekeit, az utókor „lekicsinylő” fanyalgásai pedig a modern világ gazdasági racionalizmusának uralkodó eszméit fejezték ki. A gyakorlatba ültetett nemzeti liberalizmus eszmevilágának a lejáratására a Kossuth-kritika mindkét esetben nagyserű alkalmat kínált-kínál, hiszen mi sem egyszerűbb, mint ok-okozati összefüggést láttatni egy eszmehívó politikus *következetessége* s egy politikai kísérlet tragikus *következménye* között. Ilyen historiográfiai előzmények után és ennyire ellentmondásos Kossuth-kultusz idején Szabad György a lehető legszerencsésebb módszert választotta, amikor a szűkebb szakmát célba vevő polemikus értekezés helyett a kossuthi életmű belső összefüggéseit és politikai hagyatékának ma is időszerű elemeit mutatta fel. Kossuth pályáját ifjúkorától az emigrációig végigkísérve éppúgy figyelmet szentelt a korabeli magyar valóság és a politikus által követett eszmék összefüggésének, miként a cselekvő államférfi mozgásterét kijelölő nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulásának. A nyolc fejezetre tagolt, *lineáris* pályakép életrajzi eseménytörténete mögött a modernizálódó Magyarország legsarkalatosabb problémáinak árnyalt elemzésében mélyedhet el az olvasó.

Jelképes értelmű az az életrajzi adalék, amely szerint az ifjú Kossuth első komolyabb értekezése „*a magyar Canaanban ...olly gyakran előforduló élelem szűkit*” vizsgálja (Értekezés az éhség-mentő intézetekről). Nem az eszmék, a doktrínák, a teóriák felől közelít a jog és a hatalom elméleti kérdéseihez, hanem a környezetében tapasztalt emberi nyomorúságot ütközteti a politika felelősségével. A tanulmány logikája szerint az emberi szenvedésekért közvetlenül a gazdálkodás korszerűtlensége okolható, emez pedig a tarthatatlan birtokviszonyokra, azaz a társadalom politikai állapotára vezethető vissza. Az eseti probléma általános vonatkozásaira figyelő Kossuth azonban a – „földművelési tekintetben” követendő – francia példa felvillantásával sem téved a külhoni mintákat egyetemlegesen ajánló doktriner liberalizmus zsákutcájába. Miközben a politikai struktúra egészének megújítására csak távolabbi lehetőségként – és szükségességként – utal, a konkrét feladatot „*az önhatalmunkban álló javításoknak behozásán, gazdaságbeli sérelmeinknek önmagunktól függő orvoslásában*” jelöli meg. Kritikájának éle egyszerre irányul tehát a hatalmi viszonyok, s az azokkal szemben önös érdekeit képviselő, a tarthatatlan állapotokért azonban „önhatalmán” belül is felelős sérelmi opposíció ellen. A konkrét cselekvés szükségessége nem teszi érzéketlenné a probléma általános érvényűsége iránt, és megfordítva: az elvont gondolkodásra való hajlama a legcsekélyebb mértékben sem tompítja valóságérzékét. Gondolkodásának már itt megmutatkozó sajátossága szellemi alkatának az egész életpályáját meghatározó, kivételesen szerencsés adottságáról árulkodik.

A reformkor társadalompolitikai törekvéseinek (jobbágyfelszabadítás, érdekegyesítés, a zsidók emancipációja) gazdasági érdekű motivációit, s Kossuthnak mind ezek tudatosításában, mind pedig a nemzetgazdasági érdekek gyakorlati érvényesítésében (védegyelet) játszott kiemelkedő szerepét mindig is hangsúlyozta a történetírás. Azt

azonban, hogy a hazai ipar és kereskedelem védelmében az elsők között fogalmazta meg a haszonelvű gazdasági liberális elvi szintű kritikáját, nem tartja számon a köztudat. A negatív Kossuth-kultusz művelői pedig végképp nem tudnak vele mit kezdeni. Ezért is emlékeztet Szabad György nagy nyomatékkal arra, hogy „Kossuth a liberális közgazdasági alapelveket nemzeti elkötelezettségével összhangban kívánta érvényesíteni.” (43.) Miként ő maga mondotta: „nem külföldi szobatudósok elméleteihez (kell) kaptafázni a közgazdaszat azon rendszerét, melly hazánkra illik, s nekünk egyedül üdvös lehet, hanem szemügyre (kell) venni körülményeinket, s azoknak gyakorlati helyzetéből vonni le státuszgazdaszatunk theóriáját...” (78.) Mivel jól tudta, hogy a fejlettebb gazdasági hatalmak korlátlan terjeszkedésének útjait a „kereskedési és iparszabadság” liberális doktrínája egyengeti, szükségét érezte e doktrína elméleti igényű bírálatának is. Íme, Kossuth érvei: „Ha e szót, szabadság (...) elvont fogalmában tekintjük, alkalmasint legfőbb fokának mondhatnók azon állapotot, mellyben minden ember azt tehetné, mi neki tetszik, (...) de mi volna a gyakorlatban a következő? Az, hogy az erősebb elnyomná a gyöngébbet. Nem a szabadság ellen, hanem épp a szabadság érdekében történt tehát az emberi viszonyok oly módú korlátozása, minélfogva a status a gyöngébbeknek az erős ellen ótalmat ad.” „(...) a gyöngébb – azaz nemzetgazdasági szempontból szólva – a fejletlenebb nemzetnek is ótalomra van az erős ellen szüksége, különben ... közöttük az úgynevezett kereskedési szabadság oly forma lesz, minő van a boroshordó s a pinczér között, ki azt szabadon csapra üti.” (76.)

A gyöngébbnek az erősebbel szemben az állam által nyújtott „ótalmat” Kossuth éppoly fontos követelménynek tekintette az országon belüli kirívó egyenlőtlenségek felszámolására, mint a külfölddel való versengésben az esélyegyenlőség biztosítására. Nyilvánvalóan nem az agrárgazdaság termelőképességének mértékét tartotta csak szembe előtt, amikor arra figyelmeztetett, hogy „a kis ne-

messég parányi földje éppen mostani helyzetben kerül egész vidékenként roppant birtokú nagy dynastiák kezére”, és ugyancsak nem a modern ipar számokkal mérhető produktivitását tartotta a nemzetgazdaság fejlettségét kizárólagosan minősítő tényezőnek, amidőn így vélekedett: „ma már politicai függetlenség industriális függetlenség nélkül nem egyéb, mint ábránd, s nem soká tartható öncsalás.” (75.)

A tőke és a piac nemzetállamok fölötti hatalmának világtörténeti korszakában talán mosolyogtató, naiv illúziónak tűnhet az „industriális függetlenség” ideája. Mintha a gazdasági és kereskedelmi ügyletek korlátlan szabadságának csak a modernizáción való kívül rekedés, a nemzeti elzárkózás, az autarchia lett volna az egyetlen alternatívája. Holott a 19. századi politikustól mi sem állt távolabb, mint *„azt kívánni, hogy nemzetünk mindent, mit a civilizatio szükségessé tőn, maga természetesen, maga gyártson és zárkózzék el a világtól.”* Kossuth – nyilvánvalóan azért, mert már a polgári forradalmak előtt is megfogalmazódott ez a rafinált dogma – egyértelművé tette, hogy a gazdaság területén érvényesítendő nemzeti érdek nem a nemzetek közötti versengés elutasítását, csupán a méltányos versenyfeltételek igényét jelenti. Azaz olyan feltételekét, *„mik által (a nemzet) oda emelkedhetik, hogy más nemzetekeli viszonyaiban ne az ... alárendeltség, hanem a kölcsönös haszonnal cserélő egyenlőség fokára lépjen.”* (76.)

A „hazánkra illő közgazdászati”, a gyöngébbnek az erősebbel szembeni „ótalom”, s végül az „industriális függetlenség” elvei összességükben olyan komplex és szervesen összetartozó gondolatrendszert alkotnak, amely a gazdaság-, a társadalom- és a nemzetpolitikai érdekek elválaszthatatlanságát feltételezi. Kossuthnak ez utóbbiakról kifejtett nézeteit azonban külön-külön is indokolt áttekintenünk.

Miként gazdaságtani érdeklődését az elemi emberi szükségletek kielégítetlensége („élelem szűki”) inspirálja,

a társadalmi reformokat sürgető „agitációjának” is nyomasztó történelmi tapasztalat áll a háttérében. „Lényeglátó politikusként figyelmeztetett »nemcsak Európa, hanem az egész világ társasági szerkezetének végtelen veszélyes állapotára, mely veszély abban rejlik, hogy fúrták-faragták az alkotmányokat, teremtettek statusokat, de a nép nagy tömegéről évezredek által (!) megfélelkeztek.« S tegyük hozzá, még a Kommunista Kiáltvány megjelenése előtt írta le ezt is: »ha a proletáriusokról tovább is megfélelkezünk, olyl vesztes felleg keletkezik a világra, melly azt meg fogja rázkódtatni«. Igaz, a magyar polgári forradalom előestéjén a „proletáriusok” fenyegetése még nem reális veszély, következésképp Kossuth figyelmeztetését nem a kapitalizmus ellentmondásainak a feloldására, hanem – saját szavaival – a „tőke” és a „munka” „hatalmas, mindennek fölött való fontosságú kérdésének”: végletes szembenállásának megelőzésére tett felhívásként kell értékelnünk. A magyar liberálisok társadalompolitikai céljainak minden elemét áthatja a törekvés: csírájában elfojtani a polgári társadalom másutt már kifejlett ellentéteit. A riasztó perspektíva tudatosulása teszi érthetővé, hogy „jogegyenlősítő” szándékaikat nemcsak erkölcsi érvekkel és filantróp érzelmeikkel igazolják, hanem az elkerülhetetlen modernizáció racionális követelményeivel is.

A zsidók emancipációjának ügye éppúgy ide tartozik, miként a jobbagyfelszabadítás programja. Mert nem mindegy, hogy egy „nem bevett” felekezetű kisebbség egyenjogúsítása pusztán a felvilágosodás kori toleranciaeszmé jegyében történik-e meg, avagy a társadalomban játszott szerepe nélkülözhetetlenségének belátása alapján. Tanulságos e tekintetben, ahogyan Kossuth – kimondatlanul is – összekapcsolja a magyar zsidóság melletti kiállását a nemesség feudális allűrjeinek bírálataival. A „*honoratior*” fogalom használatát értelmezve felteszi a kérdést: „*mi ajánlhatná egy olly választófal felállítását, mely a becsületes élelemkeresetet tisztas és nemtisztas rendűekre osztályozná, ... mi jogosí-*

tana fel annak kimondására, hogy a műipar, hogy a kereskedés nem tisztos foglalatosság?" „A nemzeti becsülés sugarának le kell a műhelyekbe szállani – írta – az értelmes gyárnoknak, kézművesnek tapasztalnia kell, hogy el van ismerve, miként ő szerény szorgalmával a nemzeti jólét »megteremtésének részese«.” Aligha kétséges – állapítja meg Szabad György –, hogy amikor Kossuth a vagyoni vagy jövedelmi feltételekhez kötött politikai jogkiterjesztés esetén is tiltakozik az „állapot, születés, vallás és személyes viszonyok” szerinti megkülönböztetés ellen, „mindezzel nem utolsósorban a hazai zsidó iparosok és kereskedők polgárosodása, sőt fokozatos beolvadása elől is kívánta elhárítani az akadályokat.” (57.)

A magyarság és a magyar zsidóság „socialis egybeforrás”-án Kossuth nem teljes asszimilációt értett. A polgári házasságkötés útján ennek lehetőségét is biztosítani akarta, de semmilyen jogi és politikai kényszerítő eszközt nem kívánt alkalmazni. 1844-ben közzétett állásfoglalása alapján az egyes korabeli zsidó egyházi körök aggályoskodása és a későbbi bírálók kifogásai is oktalannak bizonyulnak. „Hisszük és valljuk – mondotta –, hogy a zsidó emantipatióknak két ága van: politicai és socialis. Amaz egészen a törvényhozó hatalomtól függ. Ez csak annyiban, amennyiben a socialis egybeolvadásnak törvényes akadályait el kell hárítani, hogy a társadalmi emancipatio lassú menete bekövetkezhessek. És így (...) hisszük és valljuk, hogy a politicai emancipatio a kérdést be nem végzendő ugyan, de annak ideje elkövetkezett, s hisszük, (...) hogy minden ok, mi a zsidók állítólagos erkölcstelenségéből ellenhozatik, erőtlen, gyöngye, szeretetlen. Eddig meggy véleményünk, midőn azon szempontból indulunk, hogy a zsidóságot hazánkban nem másnak, mint honunk összes lakosai oly töredékének kell tekinteni, mely a többiektől csak vallásos hitben különbözik.” (58.)

Közhelynek számít – indokoltan! –, hogy a liberális reformpolitika legnagyobb vívmánya az 1848 márciusában kivívott jobbágyfelszabadítás volt. Kevésbé közhely – indokolatlanul! – ennek a jogi aktusnak gyakorlati jelentősége.

Szabad György erre teszi a hangsúlyt. „Az ország népeisége több mint háromnegyedének szabadulásában a személyes függésből és az úrbéres szolgáltatásoktól, s további küzdelmek, illetve tisztázó erőfeszítések nyomán a gazdaságilag hasznosítható terület több mint negyven százaléknak, a termőterület magasabb hányadának a volt jobbágyok által tulajdonul megszerzésében mindenki másnál kétségtelenül meghatározóbb volt Kossuth szerepe.” (115.) Voltak, vannak olyan vélekedések, melyek szerint a hűbéri viszonyok megszüntetésére csak a parasztlázadások miatti félelem, s az udvar népboldogító taktikájával szembeni lépéskényszer vette rá a magyar nemességet. Valószínű, hogy a törvényjavaslat sorsát eldöntő voksok többségét valóban zsigeri vagy taktikai indítékok motiválták, ami azonban semmit nem von le a politikai kezdeményezés eszmei és erkölcsi értékéből. Annak az ügynek a diadaláról volt szó, amelyért korábban Kölcsey hadakozott, s amelynek győzelméért a liberális reformpolitika legnagyobb hatású „agitátorai”: Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston és Lukács Móric szálltak síkra. Ezek az eszme- és politikatörténeti előzmények egyfelől a magyar polgárosulás szervezését bizonyítják, másfelől arról győznek meg, hogy az önvédelmi harcra kényszerülő ország nemesi vezetése saját érdekein messze túlmutató társadalompolitikai célokat követett. Kossuth szavai, melyek 1848. szeptember 19-én, a képviselőház ülésén hangzottak el: *„azt akarom, ha minden elveszne is Magyarországon, legalább az ne vesszen el, hogy a nép nyakát robot ne nyomja (...) és ne hárihassák rá utólag a megváltás terheit”* – ebben az összefüggésben válnak hitelessé.

Az ő polgárosító programja a történelmi lehetőségek optimumát célozta meg. Többet ért el, mint az önkéntes örökváltságot korábban kezdeményező, ám gyakorlatilag eredménytelen Széchenyi-féle kísérlet, s természetesen kevesebbet, mint amire Táncsics s a plebejus radikálisok kárpótlás nélküli követelése irányult. A birtokrészeit elveszítő

nemesség állami kárpótlásának törvényi biztosítékai ezúttal is szolgálnak reálpolitikai célokat (a rendek megnyerése a reformok támogatására enélkül elképzelhetetlen lenne!), ám Kossuth felfogásában ennek az érdek-alkunak is magasabb rendű, nemzetpolitikai értelme van. Miközben meg akarja fosztani a nemességet feudális privilégiumaitól, igyekszik megmenteni a nemzet számára azokat a szellemi, kulturális és politikai értékeket, amelyek a nemesség történelmi tapasztalataiban, tudásában, eszményeiben és készségeiben halmozódtak föl. „... nemzetem jövődjéje nem olly képen tűnik fel lelkem szemei előtt, mellyben a nemesség nincs, hanem olly alakban tűnik fel, mellyben a nemesség a néppel szabadságban egybe-forrva, olyan, mint testvérek között a hű elő szülött, (...) szóval úgy áll előttem honom képe, mint mellyben a nemességnek egyedüliséget nem követelő, de erkölcsi ereje s históriai súlya által tehetős befolyása képezi azon gyűjtő magvat, melly körül a közszabadság gyümölcse fejlődésnek indul.” (92.) Íme, a forradalmi átalakulás konzervatív koncepciója – a konzervatív szónak nem korabeli pártpolitikai, hanem napjainkban használt értékbölcseleti értelmében. A magyar társadalom fejlődésének szükségleteit s e fejlődés közjogi és gazdasági feltételeit mindek elé helyező gondolkodásmódnak ez az értékmentő és értékeremtő sajátossága az, ami megóvja Kossuthot a közjogi doktrinerség és a nemzeti radikalizmus veszélyeitől. A köztudatban máig makacsul élő tévhit ellenében nem árt hangsúlyozni, hogy nem valamiféle közjogi radikalizmus híveként állott a „gazdasági evolúciót” szorgalmazó Széchenyivel szemben. Az általa elodázhatatlannak ítélt társadalmi és gazdasági modernizáció nyugodtan megtörténhetett volna a fennálló keretek között. „Akarunk monarchiát, tehát respublicáról nem ábrándozunk, ... elszakadásról nem ábrándozunk ... meg vagyok győződve, hogy Magyar hon boldogsága az austriai összes birodalom boldogságával nemcsak nincs ellentétben, sőt, ha jól számít a birodalom kormánya, a kettő együtt kapcsolatban van. De ... ezen alkotmány magyar legyen!” – írta 1844-

VIHAR, 1987

ben. A legkritikusabb helyzetben, 1849 tavaszán pedig, amikor bármilyen egyértelmű közjogi állásfoglalás végletessé fokozhatja a szemben álló erők ellentétét, így kerül ki a neki állított csapdát: „Ha tehát a Ház tőlem, Kossuth Lajostól azt kérdi: *republicanus vagyok-e vagy monarchista, erre nem felelek; hanem ha azt kérdi: mit akar a kormány, s micsoda politicát követ? Azt mondom: követi azt a politicát, hogy védeni kívánja a hazát igazságtalan megtámadás ellen, bármi is történjék velünk, soha, semmi esetben nem engedi Magyarország ügyeit olyan irányba sodortatni, akárki által is, hogy akárminő egyének akár egyénisége, akár politicája decidáljon (döntsön) a nemzet sorsa felett, hanem hogy mindenkor a nemzet maga decidáljon.*”(166.)

A nemzet – ha polgári társadalomra épül – persze nem dönthet a saját sorsa felől a döntéshozatal feudális

intézményeiben. Kossuth társadalom- és nemzetpolitikai programjának középpontjában ezért – kimondva vagy kimondatlanul – a demokrácia kérdése áll. Amíg a mindenkire kiterjesztendő polgárjogok s az általános választójog elvi kérdéseiről van szó, habozás nélkül érvel a demokrácia mellett. A városok szavazati jogáról folyó vitában, tehát a kiváltságok alapján járó mandátumokat elutasítva azt a klasszikus alapelvet hirdeti, mely szerint *„a polgári szabadság ott kezdődik, ahol ... a szabadságok (értsd: privilégiumok) végződnek”*, a népképviselő politikai veszélyei miatt aggódo Széchenyivel szemben pedig a felhatalmazás nélkül is ítélkező nép pusztító erejére figyelmeztet. *„Tudom, hogy a nép ítéletében gyakran tévedhet, s hogy Krisztus Urunkat is minoritásban hagyta Barabás ellenében; ... de azt is tudom, hogy a nép, tévedjen bár ítéletében, de ítél; s Krisztus urunknak halni kellett, mert a nép őt minoritásban hagyta Barabás ellenében.”* És itt mondja ki a politika demokrácia erkölcsi indokát: *„mert alkotmányos országban, az alkotmányos nép akarata nélkül, azt még csak nem is boldogíthatjuk.”* Az elvek emberének feltétel nélküli kiállása a demokrácia eszméje és alapintézményei mellett azonban nem jelenti azt, hogy a gyakorló politikus ne látná a születő „népszabadság” belső ellentmondásait. Látnia kellett azokat már csak azért is, mert az 1840-es években már számos nyugati útirajz, teoretikus elemzés, s nem utolsósorban Tocqueville-nak *Az amerikai demokráciáról* magyarul is megjelent könyve is felhívta a figyelmét az „új rend” súlyos problémáira. Tudta – miként később, 1851-ben meg is fogalmazta –, hogy *„szabad embert nem elégítheti ki a politikai szabadságnak azon paránnnyá szétmosott adagja, melly abban határozódik, hogy időszakonként egy-egy szavazatot vet, ezrek vagy milliók szavazata közé a választásoknál.”* (201.) Úgy vélte azonban, hogy van alternatíva a formális demokráciával szemben, mégpedig a központi hatalom ellensúlyaként működő önkormányzati rendszer. Okfejtését ezért így folytatja: *„... neki (tudniillik a „szabad embernek”) sért-*

hetetlennek kell magát éreznie egyéni jogaiban, s szakadatlan befolyással kell bírnia községi s megyei ügyeiben." Kossuth szavait nem lehet úgy érteni – ahogyan felületes bírálói értették –, hogy a feudális vármegyerendszerben kereste volna a központosító hatalom ellensúlyát. Hogy az avult szisztéma oly sarkalatos elemei, mint amilyenek a nemesség megyei előjogai, fennmaradtak a népképviselői országgyűlésben is, annak nem Kossuth konzervativizmusa, hanem éppen az ő demokratizáló javaslatának a kormánytöbbség általi elutasítása volt az oka. Kossuth a magyar demokrácia kérdését világtörténelmi összefüggésekben értelmezte: vitapartnereivel szemben „az angol és az amerikai municipalista önkormányzati fejlődés célszerűségére és demokratizmusának eredményességére hivatkozott”. „Valamint találok az ókor történetében azon hibát, hogy a személy semmi, a status minden, úgy jelenleg Franciaországban a község semmi, csak az egyén és a status állítatik kapcsolatba egymással.” – figyelmeztette társait még a forradalom előtt, a pozsonyi diéta „városi kérdés”-ről folyó vitájában – a modern, polgári demokráciák legsérülékenyebb pontjára mutatva rá. Mert ahol az egyéni szabadság fogalma az állampolgári jogegyenlőség üres absztrakciójává degradálódik, ott a demokrácia csak formális lehet, a formális demokráciák pedig újfajta despotizmusok és diktatúrák melegágyai.

Azok az államférfiak (Széchenyi, Deák, Batthyány), akik ellenálltak az önkormányzatokat demokratizáló kossuthi szándéknak, persze nem saját kiváltságaikat védelmezték, s nem a feudalizmust akarták konzerválni. A történelmi Magyarország területi egységét féltették a nemzetiségi túlsúlyú, „önkormányzó” vármegyék elszakadási törekvéseitől. Nem alaptalanul. A Kárpát-medence nemzetiségek lakta területein a polgári forradalmat megelőző évtizedekben beértek azok a folyamatok, amelyek aláásták Magyarország népeinek évszázadokig működő kapcsolatrendszerét. Az egyik kockázatot az jelentette, hogy a nemzetiségek – felül-

ről kapott szabadságukkal élve – törvényes úton fordulnak szembe a fiatal magyar kormánnyal, a másikat az, hogy – autonómiára irányuló igényeik megtagadása miatt – fegyveres erőszakkal próbálnak érvényt szerezni követeléseiknek. Batthyányék az előbbi, Kossuth és hívei az utóbbi veszélyt látták fenyegetőbbnek. Hogy mi lett volna, ha az ő álláspontja győz, nem tudhatjuk bizonyosan. Mindenesetre számos jele volt annak – még a Jellačić betörését közvetlenül megelőző hetekben is –, hogy legalább a románok részéről lett volna készség a megegyezésre. Hogy mi lett a következménye a demokratikus reformok elodázásának, arról a szabadságharc bukását követő másfél század katasztrofális fejleményei vallanak. S noha Kossuth e katasztrófásorozatnak csak a kezdetét élhette meg, lelki szemeivel a végkifejletet is meglátta. Ezért összpontosította minden energiáját arra, hogy kimunkálja egy új Európában új szerepet vállaló Magyarországnak közvetlen és távolabbi környezetével kialakítandó kapcsolatainak elvi alapjait.

A Batthyány-kormány külpolitikáját, illetőleg a forradalom és a szabadságharc eseményeinek nemzetközi összefüggéseit, európai hátterét feltáró újabb kutatások (Erdődy Gábor, Gergely András, Kosáry Domokos) sok tekintetben árnyalják, lényegileg azonban kiemelik, megerősítik azokat a vonásokat, amelyek Szabad György Kossuth-portréját már évtizedekkel korábban is jellemezték. Túl azon, hogy eme történettudományi eredmények szertefoszlatják Kossuthnak a szakmapolitikai kérdésekben (pénzügyek, közigazdaság, kül- és katonapolitika) tanúsított dilettantizmusáról szóló legendákat, meggyőző erővel cáfolják a politikust diktátori hajlamokkal gyanúsító vádaskodásokat is.

A forradalmi kormány minisztere, majd a Honvédelmi Bizottmány elnöke tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Magyarország sorsát az európai folyamatok alakulása fogja meghatározni, s ezért fordult kitüntető figye-

lemmel a német egységet organizáló frankfurti parlament felé. Nem azzal a hátsó szándékkal tette ezt, hogy a poroszokkal szövetségbe térdre kényszerítse a Habsburgokat, hanem azért, hogy a politikai nyilvánosság előtt győzze meg a dinasztiaát az európai erőviszonyok átrendeződésének, s ezen belül egy Pest-Buda központú középhatalomban való szerepvállalásuknak a szükségességéről. *„Nyilvánvalónak látszik tehát – írja Szabad György, könyvének egyetlen kurzivált bekezdésében –, hogy korántsem mohóságból, netán nemzeti önzésből törekedtek minél több hatalmi pozíció és védelmi eszköz megszerzésére, hanem azért, mert biztosítani kívánták hazájuk számára a Habsburg-birodalom túlélését, mégpedig olyan módon, hogy annak összeomlása esetén a magyar kormányzat képes legyen a hatalmi úr áthidalására.”*

A szerző – vélhetőleg – azért érzi fontosnak e megállapítás hangsúlyozását, mert az nem a háborús események sodrásában rögtönzött taktikai megfontolásokat, hanem a véres ütközetek idején és azok után is irányadó kossuthi stratégia lényegét fejezi ki. Azt a fajta távlatos gondolkodást, amely a nagyhatalmi erőviszonyokhoz való igazodást a mindenkori nemzeti érdekek érvényesítésének eszközeként, és soha nem azok feladásának kényszereként értelmezi. *„Akármiként csúrrjuk-csavarjuk is a dolgokat – írta még a forradalom előestéjén –, a tusát két párt vívja. Egyik azon párt, melly azt akarja, hogy hazánk önálló országos személyességgel bírjon, s magyar és valódiilag alkotmányos legyen, másik, melly privilegialis érdekeinek legyezgetését reménylve, az idegenszerű befolyásnak alárendelt nem parlamenetáris, nemnemzeti kormány vontató kötelén jár. – Aki az elsőt nem segíti, hallgasson bár, a másodiknak szolgál; tehát az országrontás bűnében osztozik.”*

Nincs csodálkozni való azon, hogy ezzel az erkölcsi alapú politikai következetességgel szemben minden kor kitermelte a „mérseklet”, a „józanság”, a „reálpolitika”, a „kompromisszumkészség” jelszavaival álcázott nemzeti önfeladás

ideológiáját. Persze ahhoz, hogy az emigrációban tovább politizáló Kossuth diplomáciai erőfeszítéseit, a Dunai Államszövetséget körvonalázó javaslatát, s a kiegyezés elleni tiltakozását a világtól elszigetelt, a hazai viszonyokat már nem ismerő, a világpolitikai folyamatokat nem értő öreg ember naiv ábrándjainak, személyeskedő zsörtölődéseinek és utópisztikus fantazmagóriáinak lehessen minősíteni, a szabadságharc idején tanúsított magatartását is diszkreditálni kellett. Ezért történt – többek között –, hogy „noha több mint egy évszázada bizonyított tény, hogy az orosz beavatkozás igénye a Habsburg-hatalom részéről és a cári hajlandóság annak teljesítésére megelőzte a Függetlenségi Nyilatkozatot”, a közvélemény jó része a mai napig e deklarációt szorgalmazó Kossuth számlájára írja az orosz intervenciót. Ne ámítsuk magunkat: a történettudósok tárgyilagos elemzéseinek és a folklórból is táplálkozó Kossuth-kultusznak a hatása ellenére is mélyen bevésődött a magyar értelmiségi köztudatba az a tévhit, miszerint a forradalomig Széchenyi, a szabadságharc bukása után pedig Deák kínálta az „izgága” Kossuthtal szemben a magyar alkat és a magyarországi fejlődés természetéhez jobban igazodó alternatívát. Szabad György könyve ezzel a tévhitel perel. Nem az a célja, hogy átírja a 19. század magyar politikusióriáinak a rangsorát, hanem éppen az, hogy főhősének érdemeit ne a kortársakhoz való viszonyítással, hanem a máig megoldatlan nemzeti sorsproblémákra adott válaszainak időszerűségével mérje. Ez a módszer nem arra a következtetésre juttatja az olvasót, hogy például a kiegyezés elkerülhető lett volna, „csupán” arra hívja fel a figyelmünket, hogy egy dolog megtörténte nem igazolja annak helyességét, célszerűségét. A kiegyezés példájánál maradva: Szabad György nem azt akarja elérni, hogy osztozzunk a Deákot elmarasztaló Kossuth erkölcsi felháborodásában, de azt igen, hogy rádöbbenjünk, miféle realitás volt az, amelyre hivatkozva a deáki realpolitika igent mondott a dinasztiaival kötendő kompro-

misszumra. Míg a negyvenes évek nemesi társadalma Kosuthot követve – ha csak egy pillanatra is – megértette, hogy hosszú távú érdekeit a nemzetiségekkel való meg egyezés szolgálja az ancien régime korhadt adminisztrációjával szemben, az ötvenes és hatvanas évek megfélemlített, szűklátókörű és önző feudális uralkodó osztálya a nemzetiségekkel szemben kereste a korhadt adminisztráció támaszát. Míg a jobbágyfelszabadítást megszavazó negyvennyolcas országgyűlés követői belátták, hogy vezető szerepüket csak a kor parancsát követő demokratikus átalakulás élére állva őrizhetik meg, a Világos utáni politikus elit éppen feudális kiváltságainak prolongálását várja a kiegyezéstől. Ez az a szociológiai realitás, amelyre a deáki tett épül. A kérdés tehát nem az, hogy elkerülhető lett volna-e a kiegyezés, s még csak nem is az, hogy volt-e hatása annak a századfordulón felgyorsuló modernizációs folyamatokra (persze hogy volt!). A kérdés az, hogy az a típusú fejlődés, amely a kiegyezéssel vette kezdetét hazánkban, szervesnek tekinthető-e. Az a kérdés, hogy azok a robbanásig növekvő feszültségek, amelyek egy dinamikus gazdaság és egy megnyomorított társadalomszerkezet, egy hatalmi pozícióban lévő politikai elit és a változatlanul autonómiára törekvő nemzetiségi többség, egy szuverén nemzetállam és az összbirodalmi érdekek viszonyát jellemezte, a modern fejlődéssel elkerülhetetlenül együtt járó, a „közboldogságot” megalapozó fájdalmas, de termékeny feszültségek voltak-e, avagy éppen arra szolgált ez a kétértelműségekkel, tisztázatlan hatáskörökkel összekuszált reprezentatív hatalmi-politikai szerkezet, hogy megteremtse a feltételeit az erkölcsi és szociális kontrollt nem tűrő gazdasági és pénzhatalmak gátlástalan „nyomulásának”. Az a kérdés, hogy a 19. század végi prosperitást a reformkor nemzeti és polgári-demokratikus törekvéseinek beteljesüléseként, avagy egy „idegenszerű befolyásnak alárendelt”, „nem-nemzeti” célokat szolgáló világfolyamat kezdetének tekintsük-e.

Szabad György – e korszak nemzeti érdekű teljesítményeit elismerő Kossuth Lajoshoz híven – nem mond felbevezethetetlenül elmarasztaló ítéletet a dualizmus koráról. Nem állítja azt, hogy 1867-tel minden elveszett, mert szem előtt tartja, hogy a kiegyezéssel teret nyerő „idegenszerű befolyás” szálláscsinálói nem az egész magyar nép akaratát képviselték, csupán szerény parlamenti többséget alkottak. („A kiegyezés mellett 209-en, ellene 89-en foglaltak állást, 83-an pedig tartózkodtak a szavazástól!”) (228.) „*Hadd lássa a világ, hogy Deák által csak egy párt szól, nem a nemzet*” – írta Kossuth 1867 tavaszán.

A Kossuth irányadása miközben egy hosszú, gazdag történelmi életpálya kiérlelt tudását közvetíti, a történelemtől való újszerű gondolkodásra tanít. Szabad György arra készíti az olvasót, hogy ne csak a mából, a megtörténtből visszatekintve ítélje meg a múltat, s annak eredménytelen erőfeszítéseit, hanem az egykori álmok, tervek, eszmények nézőpontjából is értékelje az utóbbi másfél évszázadot. Azt hiszem, hogy ez a fordítottan működő kritikai mérlegelés különösen tanulságos lehet a rendszerváltozás utáni esztendőkből. Hiszen Magyarország és Európa viszonyának radikális átformálására ritkán kínálkozik alkalom. A 19. századi kísérlet rosszul sikerült. A 21. századi kiegyezés még előttünk áll. Ennek részletein politikusok munkálkodnak, de tető alá vitele államférfiakra vár. Olyanokra, akik megértik, s akik elég erősek követni is a kossuthi irányadást.

Epilógus

A 20. század végi magyar rendszerváltozást tanulmányozó történészek figyelmét aligha kerülheti el az a különös szociológiai tény, hogy az alkotmányos értelemben függetlenné váló Magyarországon az első szabad választásokat megnyerő párt vezetői, illetőleg tagjai között milyen sok történész

található. (Antall József, Erdődy Gábor, Für Lajos, Gergely András, Granasztói György, Jeszenszky Géza, Katona Tamás, Kiss Gy. Csaba, M. Kiss Sándor, Raffai Ernő, Takács Péter, Szabad György, Varga János.) Feltehetőleg az sem véletlen, hogy e tudósok legtöbbszörének kutatási területe a 18–19. századi magyar történelem, azaz múltunknak az a korszaka, amely a modern, polgári nemzetállam megteremtéséért és megőrzéséért folytatott, olykor sikeres, olykor kudarcos küzdelmek sorozata volt. Ez a különös szociológiai tény arról tanúskodik, hogy volt és van az új világrendbe való tagolódás világpolitikai determinációival szemben olyanfajta szellemi készültség, amely az „idegenszerűen” új követelményekhez való alkalmazkodás kényszerét a polgári nemzetté válás két évszázados folyamatába való visszatérés ösztönzésével képes ellensúlyozni. Vitathatatlan, hogy e nemzeti-politikai hagyományok felélesztésében, az egyéni és kollektív szabadságjogok intézményes garanciáinak visszahódításában Szabad György politikusi teljesítménye – Antal Józsefé mellett – a fordulat első pillanatától kezdve a legkiemelkedőbb. A nemzeti kerekasztal-tárgyalásokon képviselt hajlíthatatlan álláspontja az Alkotmány mulaszt-hatatlan módosítása kérdéseiben, pártpolitikusként tanúsított következetessége az önveszélyes nemzeti radikalizmus megnyilvánulásaiival szemben, kérlelhetetlen elvhűsége és erkölcsi szigora, mellyel az első parlamenti ciklus törvényhozói munkájának zavartalanságát biztosította, s végezetül a Magyar Polgári Együttműködési Egyesület elnökségében vállalt aktív szellemi jelenléte nemcsak kikezdzhetetlen tekintélyét alapozták meg, hanem – követendő magatartásmintákként – egy megelevenedő közéleti tradíció áramába is bevonták szellemi-politikai környezetét. A tudós-politikus kortársunkat régről ismerők korábban is sejtették, legújabb könyvének olvasói pedig most eszmélhetnek rá, hogy ennek a közéleti étosznak legmélyebben rejlő szellemi forrását Kossuth életműve jelöli. Azé a Kossuthé, aki ha kellett,

s ha tehetette, a gyakorlati cselekvés frontvonalán haladt, s aki, ha sorsa úgy diktálta, a szavak erejével fejtett ki mozgósító hatást a rá figyelőkre. Azé a Kossuthé, aki „nemzeti érdekeknek nyilvánította a nyugati, sőt konkrétan a német szövetséget, ám csak azzal a szigorú feltétellel, hogy partnereink *„ne pusztán »önvédelmükben felhasználható nyomorult szolgálcsoporthoz« tekintsenek, hanem olyan »szövetségesnek, mellynek öncélja is van, melyet az európai polgárisodásnak tisztelnie kell.«*” És azé a Kossuthé, aki a végsőkéig ragaszkodott a politikai megújulás törvények szabta rendjéhez, a korszakváltás alkotmányos kereteihez, ám aki nem habozott az önvédelem radikális eszközeihez nyúlni, amikor ellenfelei tértek le az alkotmányosság ösvényéről. *„Vigyázzatok, hazámfiak! Ne féljetek annyira az anarchiától, hogy túlfélelemből a szabadságtól is irtózzatok”* – írta 1847-ben. – *„Fontoljátok meg, hogy ha oly boldogtalanok volnánk, miszerint csak anarchia és absolutismus közt lehetne választanunk (mit én nem hiszek), az anarchia minden esetre csak mulékony állapot lehet, de az önkény uralma lehet örökös. Ha másként nem lehetne, gázoljunk inkább a szabadság mulékony csapongásain keresztül a szabadság rendjéhez, mint a szabadságtalan rend sír-csendes ösvényén az önkény-uralom torkába jussunk.”* – Ez az az „irány”, melynek pusztá említése is nemzedékről nemzedékre egyben tartja „a szabadság mulékony csapongásaitól” rettegő mindenkori kiegyezéspártiak táborát. A kossuthi életmű „lekicsinylőit”. Azokat, akik Szabad György könyvében nem az „irányadást”, csak a jól használható lábjegyzeteket fogják keresni. S hogy ilyet is fognak jó számmal találni, az is a tudós történetész érdemét dicséri.

KULIN FERENC